

ПРАВО НА ПРИВАТНІСТЬ ЯК ОСНОВОПОЛОЖНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ

THE RIGHT TO PRIVACY AS THE BASIC HUMAN RIGHT

Кардаш А.В.,

*аспірант кафедри конституційного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

У статті аналізуються особливості права на приватність в історико-порівняльному контексті як основоположного права людини. Гарантування права на приватність у країнах континентальної Європи за загальним правилом відбувається шляхом конституційного закріплення. Водночас досвід таких країн, як ФРН чи Франція, доводить велику роль судової практики та правової доктрини у гарантуванні цього права, що виводиться з інших конституційних положень.

Ключові слова: право на приватність, прайвасі, право на недоторканність приватного життя, право на недоторканність особистого і сімейного життя.

В статье анализируются особенности права на приватность в историко-сравнительном контексте как основополагающего права человека. Обеспечение права на приватность в странах континентальной Европы, по общему правилу, происходит путем конституционного закрепления. В то же время опыт таких стран, как ФРГ или Франция, доказывает большую роль судебной практики и правовой доктрины в обеспечении этого права, которое выводится из других конституционных положений.

Ключевые слова: право на приватность, прайваси, право на неприкосновенность частной жизни, право на неприкосновенность личной и семейной жизни.

The article analyzes the peculiarities of the right to privacy in the historical and comparative context as the fundamental human right. The guarantee of the right to privacy in the countries of continental Europe in the general rule is through constitutional consolidation. At the same time, the experience of such countries as Germany or France proves the great role of judicial practice and legal doctrine in safeguarding this right, which is deduced from other constitutional provisions.

Key words: human rights, right to privacy, right to inviolability of personal and family life.

Постановка проблеми. В англійській мові всі сторони приватного життя позначаються єдиним терміном “privacy” (з англ. – приватне життя, приватність), який не має буквального перекладу українською мовою [1, с. 49]. Український відповідник англійському “Privacy” може бути утворений двома шляхами. Перший – шляхом утворення нового запозиченого слова за допомогою транскрибування та транслітерації: “privacy” – «прайвесі». Другий – шляхом використання терміна «приватність», який є спробою адекватного перекладу англійського слова “privacy”. Ми підтримуємо тих вчених, які вважають за доцільне використовувати термін «право на приватність» як український відповідник “Right to Privacy” [2, с. 129–130].

Українська конституція право на приватність закріпила у формулі ч. 1 ст. 32: «Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України». Чи є це формулювання адекватним відповідником права на приватність? Із цією метою треба відповісти на питання, що являє собою саме право на приватність, причому для цього потрібно застосувати історичний і компаративний метод, оскільки існує значна специфіка щодо цього в різних країнах.

Стан опрацювання. Окремі аспекти зазначеної проблематики знайшли своє відображення у працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених: В.О. Серьогіна, О.О. Посикалюка, Ю.С. Теліної, М.І. Проскурякової, С. Уоррена, Л. Брандейса тощо.

Метою статті є з’ясування сутності права на приватність в історико-порівняльному контексті.

Завданнями статті є розкриття появи доктрини права на приватність в американській правовій системі, з’ясування механізмів гарантування права на приватність в європейських країнах, аналіз закріплення права на приватність у міжнародних актах.

Виклад основного матеріалу. Не маючи змоги розглянути всі історичні передумови цього права, зазначимо, що його визнання було тісно поєднано із законодавчим визначенням і конституюванням прав людини взагалі. Одним із ключових історичних документів у цьому плані став акт Хабеас корпус 1678 р., який ввів поняття «належна процедура», встановив гарантії недоторканості особи, принцип презумпції невинуватості й інші важливі для захисту прав особи положення, а в 1689 р. був прийнятий Білль про права, який затвердив у Великобританії конституційну монархію [3, с. 24–25].

Проте прямої вказівки на право на приватність не було. У Великобританії це право передбачається досить обмеженим чином на основі судових прецедентів. Так само в США право на приватне життя виводиться з судового тлумачення ряду статей Білля про права, що прямо не передбачає право на приватне життя [3, с. 27]. Так, опублікована у 1890 р. випускниками Гарвардської школи права С. Уоррена та Л. Брандейса стаття «Право на приватність» [4] вважається однією з найбільш відомих, авторитетних та впливових наукових праць з права. За влучним висловом Р. Паунда, її автори фактично «додали нову главу у право».

Автори підходили до змісту права на недоторканність приватного життя в такий спосіб. Внаслідок

док розвитку друкарської справи, фотографії, технології з'явилася нова сфері правової реальності, що потребує захисту, в зв'язку з чим, була висловлена ідея про необхідність законодавчого захисту права на приватне життя, зокрема кримінальної. Ідея захисту права на приватне життя виводилася з аналогії з авторським правом, тому робився висновок про те, що це право не підлягає захисту в разі, якщо власник інформації не оприлюднить її за власною ініціативою, проте вказується на порочність обґрунтування права на приватне життя авторським правом або правом власності, оскільки предмет захисту у такому разі інший. Авторами були визначені такі ознаки права на приватне життя:

- 1) це право не поширюється на інформацію, яка становить суспільний інтерес;
- 2) дії цього права не підлягають дії суду, законодавчих органів, муніципальних органів і з деякими обмеженнями – інших публічних органів;
- 3) закон не має надавати відшкодування за усне порушення, якщо не було завдано збитків;
- 4) це право припиняє діяти після публікації фактів самими особою або з його згоди;
- 5) істинність опублікованих даних не знімає відповідальності за порушення права на приватне життя;
- 6) відсутність злого умислу також не знімає відповідальності за порушення права на приватне життя [3, с. 29–30].

Висновки про існування права на приватне життя С. Уоррен та Л. Брандейс роблять на підставі аналізу розвитку загального права, зокрема і судових рішень і правових позицій суддів, наприклад, судді Cooley, у справах Prince Albert v. Strange (заборона публікації куплених гравюр), Wyatt v. Wilson 1820 (неприпустимість публікації зображення), Abernethy v. Hutchinson 1825 (неприпустимість публікації прочитаних третьою особою лекцій як зловживання довірою), Pollard v. Photographic Co. 1888 (заборона публікації фотографії як зловживання довірою).

Стаття С. Уоррена та Л. Брандейса визначила напрями розвитку загального права США в частині захисту життя і стала базисом для подальшого розвитку даного права як у країнах англо-саксонської системи права, так і на континенті. Велику увагу на розвиток концепції права на приватне життя в США спрямували прецеденти Верховного Суду США, що тлумачать Білл про права в сенсі захисту недоторканності приватного життя [3, с. 30].

У подальшому А. Вестін визначив право на приватність як намагання людей вільно обирати, за яких обставин та якою мірою розкривати себе, своє ставлення та поведінку іншим. На думку А. Вестіна, є чотири елемента приватності: усамітнення – людина відокремлена від спільноти та вільна від стороннього спостереження; інтимність – близькі та відверті взаємини між двома або більше людьми; анонімність – стан приватності, за якого людина перебуває в громадському місці, але залишається вільною від ідентифікації та стеження; збереження (таємниці) – потреба людини обмежувати обіг особистої інформації [2, с. 131].

Разом із тим у правовій доктрині США немає єдності щодо розуміння правової природи права на приватність. Натомість виокремлюють низку різноманітних концепцій [2, с. 132]. Конституційний аспект приватності вперше був закріплений у рішенні Верховного Суду США у справі «Грісволд проти штату Коннектикут» (Griswold v. Connecticut), в якому було встановлено, що закон штату Коннектикут, який забороняє використання контрацептивів, порушує право подружжя на приватність. Суд, визнаючи, що Конституція не містить у тексті слово «приватність», вважав, що загальне право на приватність може бути виведено із змісту першої, третьої, четвертої, п'ятої та чотирнадцятої поправок, а також інтересів, що ними охороняються. Зокрема, перша поправка гарантує право мирно збиратись, яке включає свободу будь-якої групи людей спілкуватися в приватному житті конфіденційно. Третя поправка забороняє уряду розквартирувати солдат без згоди власників житла. Четверта поправка встановлює право на недоторканність особи, помешкання, особистих паперів, яке не може порушуватися необґрунтованими обшуком та виїмкою. П'ята поправка охороняє право підозрюваного у вчиненні злочину приховувати докази своєї вини. Чотирнадцята поправка встановлює принцип неможливості скасування фундаментальних прав, які є основою ідеї рівності та справедливості, включаючи право на автономію, гідність та самовизначення [2, с. 136].

У подальшому рішення у справі Грісволд було використано для визнання недійсним закону штату Массачусетс, який забороняв поширювати проти-заплідні засоби неодруженим особам (Eisenstadt v. Baird). Таке правотлумачення було розширено в справі (Roe v. Wade) [2, с. 137].

Як зазначає В.О. Серьогін, конституційне право на інформаційне прайвесі – це відгалуження сформульованого у рішеннях Верховного суду США «права на прайвесі». Концепція прайвесі як приховування інформації про себе формує базу для того, що відоме як конституційне право на інформаційне прайвесі [5, с. 207].

Відповідно до законодавства, право на приватність означає здатність запобігти неузгодженому оприлюдненню делікатної, конфіденційної або компрометуючої інформації. У цьому разі приватність спрямована на таємницю. З урахуванням федеративної форми державного устрою законодавство, яке встановлює охорону приватності, варто розглядати на двох рівнях, а саме: федеральному та окремих суб'єктів федерації. На федеральному рівні законодавчий орган прийняв низку нормативно-правових актів, спрямованих на захист від втручання в особисте життя. Сукупність вказаних законів можна умовно поділити на групи, які:

- встановлюють загальні положення про захист приватності (Закон про охорону приватності 1974 р. (Privacy Act), Закон про свободу інформації 1996 р. (Freedom of Information Act));
- встановлюють охорону приватності в межах медичних правовідносин, наприклад, Закон про від-

повідальність та переміщення даних про страхування здоров'я 1996 р. (Health Insurance Portability and Accountability Act);

– забезпечують фінансову приватність, серед яких Закон про добросовісне надання кредитної інформації 1970 р. (Fair Credit Reporting Act), Закон про конфіденційність фінансового стану приватної особи 1978 (The Right to Financial Privacy Act);

– закріплюють окремі аспекти права на приватність у сфері відносин, пов'язаних із освітньою діяльністю – Закон про права сім'ї на освіту і конфіденційність результатів навчання 1974 р. (Family Educational Rights and Privacy Act);

– гарантують приватність при використанні інформаційних технологій – Закон про захист комп'ютерної інформації (The Computer Security Act);

– встановлюють випадки правомірного втручання в приватність з метою забезпечення національної безпеки та правопорядку, Зведений закон про контроль над злочинністю і забезпечення безпеки на вулицях 1968 р. (Omnibus Crime Control and Safe Streets Act), Закон про патріотизм 2001 р. (USA Patriot Act) тощо [2, с. 138–139].

Таким чином, у США розвиток права на приватне життя йшов від доктринального і судового визнання до видання цілої системи нормативно-правових актів, усебічно регулюють захист права на приватне життя в різних областях людської діяльності. На початковому етапі при формуванні доктрини права на приватне життя серйозний вплив на цей процес надавали рішення англійських судів, в яких найчастіше американські автори бачили дещо більше, ніж самі англійці. Закономірності формування концепції права на приватне життя в США висловлюють загальні закономірності розвитку американського права, в якому юридична доктрина спочатку прив'язана до судових прецедентів і позицій суддів із того чи іншого питання [3, с. 37].

Отже, в країнах англосаксонської правової системи традиційно конституції не містять прямої вказівки на існування права на приватне життя (у Великобританії відсутня писана конституція і це право передбачається досить обмеженим чином на основі судових прецедентів, у США право на приватне життя виводиться з судового тлумачення ряду статей Білля про права, прямо не передбачає права на приватне життя) [3, с. 41–42].

Що стосується країн континентальної Європи, то закріплення права на приватне життя було переважно здійснено в новітніх конституціях країн континентальної правової системи, прийнятих після закінчення Другої світової війни. Значний вплив на це справила ст. 12 Загальної декларації прав людини (повага до приватного та сімейного життя) 1948 р., де таке право було вперше визнане на міжнародному рівні. Ст. 12 Загальної декларації встановлено: «Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого

втручання або таких посягань». Загальна декларація прав людини в цьому плані мала вплив на розвиток інших правових документів (інструментів) захисту прав людини у Європі [6, с. 115].

Окремо треба наголосити на ролі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. Ст. 8 ЄКПЛ гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції, а також визначає умови, за яких дозволяється обмежувати це право. При цьому ЄСПЛ розуміє поняття «приватне життя» досить широко, включаючи в нього також професійну діяльність. Так, у справі «Аманн проти Швейцарії» державні органи влади перехопили телефонну розмову заявника, яка стосувалася питань його бізнесу. На підставі цього дзвінка державні органи влади провели розслідування діяльності заявника і завели на нього картку для зберігання у картотеці Національної служби безпеки. Незважаючи на той факт, що перехоплений телефонний дзвінок стосувався бізнесу, ЄСПЛ розглянув питання зберігання персональних даних про цей дзвінок у зв'язку з приватним життям заявника. Він зазначив, що термін «приватне життя» не має тлумачитися вузько, оскільки повага до приватного життя включає право встановлювати і розвивати відносини з іншими людьми. Окрім того, жодних підстав для відокремлення діяльності професійного і ділового характеру від поняття «приватне життя» не було. Таке широке тлумачення відповідає Конвенції. ЄСПЛ також встановив, що у справі заявника втручання було незаконним, оскільки у національному законодавстві не було передбачено спеціальних чи конкретних положень про збирання, реєстрацію та зберігання інформації. Таким чином, Суд дійшов висновку, що було порушено ст. 8 ЄКПЛ [6, с. 40].

У справі «Товариство громадського права «Фолькер і Маркус Шеке» і Хартмут Айферт проти землі Гессен» ЄСЄ постановив: «У зв'язку з цим не має значення, чи стосуються оприлюднені дані діяльності професійного характеру <...>. У цьому питанні Європейський суд із прав людини з посиланням на тлумачення ст. 8 Конвенції постановив, що термін «приватне життя» не варто тлумачити обмежено і що немає жодної принципової причини для того, щоби виправдати виключення діяльності <...> професійного характеру з поняття «приватне життя» [6, с. 46].

До речі, нині можна спостерігати суттєвий вплив континентального права на правову систему Великобританії через участь Великобританії в Європейській конвенції про захист прав людини і основних свобод, ратифікованій Великобританією в 1951 р, незважаючи на те, що правова культура Великобританії відрізняється від більшості європейських сусідів. Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод інкорпорована Законом про захист прав людини від 1998 р [3, с. 40–41].

Нині право на приватне (особисте) і сімейне життя, таємницю телефонних переговорів і на недоторканність житла передбачаються більшістю конституцій європейських держав, зокрема Конституцією Королівства Бельгія від 17 лютого 1994 р. (ст. 22), Конституцією

Грецької Республіки від 11 червня 1975 р. (ст.ст. 9, 19), Конституцією Королівства Данія від 5 червня 1953 р. (ч. VIII п. 72), Конституцією Республіки Ісландія від 17 червня 1944 р. (ст. 71 була прийнята поправкою до Конституції), Конституцією Королівства Іспанія від 27 грудня 1978 р. (ст. 18), Конституцією Італійської Республіки від 22 грудня 1947 р. (ст.ст. 14, 15), Конституцією великого герцогства Люксембург від 17 жовтня 1968 р. (ст. 28), Конституцією Королівства Нідерланди від 17 лютого 1983 р. (ст.ст. 10, 12, 13), Конституцією князівства Монако від 17 грудня 1962 р. (ст. 22), Конституцією Швеції від 27 лютого 1974 р. (§ 2), Конституцією Португальської Республіки від 2 квітня 1976 р. (ст.ст. 34, 35), Хартією основних прав і свобод Чеської Республіки від 9 січня 1991 р. (ст.ст. 7, 10), Конституцією Фінляндії від 11 червня 1999 р. (глава 2 § 10) 24 тощо [3, с. 42].

Проте варто зазначити, що все таки єдиного підходу до вирішення цього питання в країнах континентальної системи права немає. Вони пішли переважно шляхом закріплення норми про право на приватне життя в Основному Законі [3, с. 28, 42]. Але справедливо визнати, що в демократичних державах питання про необхідність позитивного закріплення права на приватне життя, скоріше, є питанням законодавчої традиції цих держав і законодавчого стилю, а відсутність позитивного закріплення права в тексті конституції, як правило, не впливає негативно на проблему його визнання [3, с. 29].

Так, Конституція Франції 1958 р., так само як і Декларація прав людини і громадянина 1789 р., право на приватне життя прямо не передбачають, що значною мірою пов'язано з традицією закріплення норм про права людини й особливостями юридичної техніки у Франції. Проте право на приватне життя у Франції визнається. Крім того, Франція по праву вважається в Європі прабатьківщиною права на приватне життя [3, с. 27].

Окремо варто сказати про Німеччину. Особливістю каталогу основних прав, який отримав закріплення в Основному Законі ФРН, є відсутність у ньому права на недоторканність приватного життя. Захист приватного життя в німецькому праві охоплюється загальним правом на свободу особистості і розглядається як один із проявів останнього [7, с. 34].

Ті чи інші аспекти приватного життя захищались судами Німеччини з початку ХХ ст. [3, с. 26]. У 1954 р. Верховний Суд ФРН зазначив, що визнається «загальне право захисту особистості», що захищає всі аспекти людської особистості від порушення. Під «загальним правом захисту особистості» в Німеччині прийнято розуміти право на недоторканність приватного життя. Таким чином, положення Цивільного уложення, Закону про авторські права і рішення Верховного Суду ФРН утворили базу для захисту імені і образу особи від комерційної експлуатації без його дозволу, причому переважаючим для судів було дотримання прав особистості, а не комерційних інтересів [3, с. 27].

Згодом як реакція на загрози особистості, пов'язані з розвитком інформаційних технологій,

що дають змогу обробляти, в тому числі таємно, величезні масиви інформації, із загального права на свободу особистості ФКС Німеччини були виведені право на інформаційне самовизначення (Recht auf informationelle Selbstbestimmung) і право на забезпечення конфіденційності і цілісності інформаційно-технологічних систем (Grundrecht auf Gewährleistung der Vertraulichkeit und Integrität informationstechnischer Systeme) [7, с. 36–37].

Таким чином, закріплення права на приватне життя в тексті конституцій країн романо-германської системи права, хоча і широко поширене, але все ж не є повсюдним. Відсутність прямої вказівки конституцій на визнання цього права не означає його відсутність і не тягне негативних наслідків для індивіда [3, с. 33].

Необхідно зазначити, що міжнародні договори вплинули на закріплення права на недоторканність приватного життя і в конституціях інших держав. Зокрема, Конституція Перу від 29 грудня 1993 р. (ст. 2) закріплює право кожного на недоторканність приватного і сімейного життя, також на свій голос і образ; на секретність і недоторканність особистої кореспонденції і документів; право зберігати в таємниці свої політичні, філософські, релігійні та інші види переконань, а також професійну таємницю. Конституція Бразилії від 5 жовтня 1988 р. (ст. 5) закріплює, що інтимність, особисте життя, честь, репутація осіб непорушні; таємниця листування, телеграфних повідомлень, телефонних відомостей і повідомлень непорушна, за винятком випадків наявності судового ордеру, виданого з метою розслідування у кримінальній справі [3, с. 33].

Висновки. Таким чином, гарантування права на приватність у країнах континентальної Європи, за загальним правилом, відбувається шляхом конституційного закріплення. Водночас досвід таких країн, як ФРН чи Франція, доводить велику роль судової практики та правової доктрини у гарантуванні цього права, що виводиться з інших конституційних положень.

При цьому діяльність судів і доктринальні джерела сприяли визнанню права на приватне життя в країнах Європи, перш за все, тому, що право на приватне життя завжди залишало широкі можливості для інтерпретації. Спочатку проблема конституювання права на приватне життя пов'язувалося з надзвичайною складністю його закріплення в нормативно-правових актах. Мабуть, саме з цим пов'язано те, що як і в країнах англосаксонської правової системи, так і в країнах романо-германської правової системи визнання права на приватне життя стало стимулом для появи цілого ряду правових доктрин, які мірою розвитку самого права змінювалися або зникали [3, с. 24–25].

Що стосується англо-сансонської правової системи, то однією з істотних характеристик цього права стало те, що це право не входило до суб'єктивних прав, передбачених американським Біллем про права, спочатку формувалося судовими прецедентами і юридичної доктриною [3, с. 29]. Лише згодом, у ХХ ст. право на приватність набуло широкого нормативного закріплення в парламентських актах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мельник К.С. Теоретико-правовий зміст терміна «персональні дані» / К.С. Мельник // Інформація і право. – № 3(9). – 2013. – С. 49–57.
2. Посикалюк О.О. Особисті немайнові права фізичних осіб в романській, германській, англо-американській системах приватного права / О.О. Посикалюк. – К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. – 204 с.
3. Телина Ю.С. Конституционное право гражданина на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну при обработке персональных данных в России и зарубежных странах: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Ю.С. Телина. – М., 2016. – 266 с.
4. Brandeis L., Warren S. The Right to Privacy / L. Brandeis, S. Warren // Harvard Law Review. – 1890. – Vol. IV. – № 5. – December 15. – P. 193–220.
5. Серьогін В.О. Конституційне право особи на недоторканість приватного життя (прайвесі): проблеми теорії та практики: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01, 12.00.02 / В.О. Серьогін. – Х., 2011. – 415 с.
6. Посібник з європейського права у сфері захисту персональних даних. – Київ: К.І.С, 2015. – 215 с.
7. Проскуракова М.И. Защита персональных данных в праве России и Германии: конституционно-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / М.И. Проскуракова. – 2017. – 193 с.